

PORTUGALSKÝ KOLONIALISMUS A AFRIKA

Viktor Leonidovič Šejnis, *Portugal'skij imperializm v Afrike posle vtoroj mirovoj vojny*. Ekonomičeskije problemy poslednej kolonial'noj imperii, Izdatel'stvo Nauka, Moskva 1969, 439 str., 56 tabulek, příloha, anglické a portugalské résumé.

Portugalská koloniální říše je dnes koncem šedesátých let dvacátého století největším koloniálním panstvím na světě. Anglie, Francie a jiné koloniální mocnosti zůstávají daleko za Portugalskem jak v rozloze svých zbylých koloniálních území, tak v počtu jejich obyvatelstva. Plným právem vyvstává otázka, jak je možné, že se portugalská koloniální říše udržela v době, kdy se po druhé světové válce rozpadly mohutné koloniální říše Velké Británie a Francie, kdy počátkem šedesátých let dosáhla většina afrických zemí politické nezávislosti.

Žádná africká země se nebude moci cítit bezpečnou, dokud na půdě černého kontinentu budou existovat portugalské kolonie, tvořící spolu s rasistickými režimy Jihoafrické republiky a Rhodesie „svatou alianci“ proti africkému národně osvobozenckému hnutí a proti samostatným zemím Černé Afriky. Blok Portugalska, JAR a Rhodesie vytvořil z jihu Afriky kolonialistickou rezervaci, jejímž úkolem je za prvé zvětšit koloniální zotročení domorodého afrického obyvatelstva, za druhé vytvořit z této rezervace pevnost kolonialismu a za třetí využít této pevnosti jako výpadové základny proti samostatným zemím Černé Afriky.

Geografická odlehlost jižní Afriky od center světového revolučního komunistického a dělnického hnutí a revolučního národně osvobozenckého hnutí vytváří předpoklady dočasného charakteru pro realizaci těchto plánů.

Portugalský kolonialismus se dostal do středu světové pozornosti počátkem šedesátých let. Progresivní světové veřejné mínění se obrátilo proti portugalské vládě diktátora Salazara v souvislosti se zločiny při potlačování angolského národně osvobozenckého povstání v roce 1961.

Přesto však až dodnes se projevuje nedostatek vědecké literatury analyzující portugalský kolonialismus a jeho působení v jednotlivých koloniích Portugalska, na rozdíl od vědeckých prací zabývajících se britským a francouzským kolonialismem. Vyplývá to z řady příčin. Francie a Velká Británie byly jak politicky, tak i ekonomicky daleko mohutnějšími koloniálními metropolemi než hospodářsky zaostalé Portugalsko. Pozornost byla upřena k „velkému imperialismu“ západních mocností a zapomínalo se na „malý im-

perialismus“ takových koloniálních metropolí jako Portugalska. Salazarův fašistický režim v Portugalsku znemožňoval získání informací potřebných k vědecké analýze, kdežto v podmínkách britské a francouzské buržoazní demokracie existovala jistá svoboda projevu a tisku i pro antikolonialistickou opozici.

Ještě vzácnějším jevem pak bylo a je vědecké zpracování problematiky portugalského kolonialismu z marxisticko-leninských pozic. Posledním a nejvýznamnějším mezníkem v tomto směru je recenzovaná Šejnisova kniha *Portugal'skij imperialismus v Africe po druhé světové válce*.

Šejnisova rozsáhlá práce si vyžádala značné úsilí ke zpracování literatury, vztahující se k dané tématice, jakož i ke kritickému zhodnocení různých zkreslených statistik. Autor se vypořádal i s neobjektivními publikacemi apologetické prokoloniální literatury, většinou portugalských autorů. Leningradský vědec o tom píše: „Omezená hodnota vydání, vycházejících v Portugalsku — i když jejich autoři disponují značně větším materiálem, většími možnostmi jeho opatřování ve srovnání se zahraničními badateli — je určena neexistencí svobody vědecké činnosti v totalitním státě. Všeobecná koncepce se neformuje na základě vědeckého bádání, ale dodatečně se vnaší z politických projevů A. Salazara a jeho nejbližších pomocníků. Ideologická pozice, vyjadřující zájmy nevelké, privilegované verchušky v zemi, zbavené základních demokratických svobod, se vydává za jediné existující, celonárodní pozici. Výzkum sociálně ekonomických problémů, oplodněný panující metodologií, ztrácí vědecký význam a stává se odrůdou propagandistické činnosti.“ (Str. 14.)

Apologetické práce o portugalském kolonialismu však vycházejí i za hranicemi Portugalska. Do tábora apologetů se řadí i známý brazilský historik a sociolog Gilberto Freyre, zakladatel koncepce tzv. *lusotropikalismu*, hlásající výjimečnost portugalské (lusitánské) kolonizace v tropických oblastech Afriky, Asie a Ameriky. Freyreho koncepce lusotropikalismu se stala teoretickou základnou oficiální doktríny portugalského kolonialismu, jež tvrdí, že metropole a kolonie tvoří jednotný „portugalský prostor (espaço por

tuguês]“. Lusotropikalismus tvrdí, že Portugalci postupovali při kolonizaci tropů zcela jinak než ostatní Evropané. Portugalci prý tam nejednali jako kolonialisté a imperialisté, ale naopak ve své rasové, náboženské a kulturní tolerantnosti vytvořili civilizaci, vhodně kombinující tropickou krev a hodnoty tropických národů s evropskou krví a evropskými hodnotami, zprostředkovanými těmito tropickými národům Portugalci. Gilberto Freyre ve svém lusotropikalismu podtrhuje „humánní“ charakter portugalské kolonizace. Šejnis pak plným právem konstatuje: „Teorie ‚lusotropikalismu‘, abstrahovaná od ekonomických motivů kolonizace a soudobých ekonomických styků, idylicky zobrazuje vztahy koloniálního vykořisťování.“ (Str. 19.)

Do další, druhé skupiny prací o portugalském kolonialismu, z nichž čerpal Šejnis řadu konkrétních faktů, se řadí knihy se širokým názorovým spektrem, které sahá od požadavků „obnovení“ portugalského kolonialismu při širším připuštění zahraničního kapitálu až po návrhy na likvidaci koloniální moci Portugalska a její nahrazení pružnějšími formami koloniálního panství jiných imperialistických zemí. Sovětský autor správně podtrhuje význam i nebezpečnost kriticky apologetických prací R. von Gersdorfa. Pro zajímavost je třeba uvést, že von Gersdorf jako mladý důstojník wehrmachtu byl určitou dobu v sovětském zajetí. Po válce prováděl společenskovědní bádání jak v Portugalsku, tak i v portugalských koloniích. Stal se mj. i vědeckým spolupracovníkem Harvardské university. Von Gersdorf svoji teoretickou činnost při svých návštěvách „portugalské“ Afriky spojuje s praktickou činností ve prospěch monopolistického kapitálu NSR.

Do třetí skupiny literatury o portugalských koloniích pak patří publikace anti-kolonialistického charakteru. Šejnis zde vysoce kladně hodnotí vědeckou erudici a poctivost amerického profesora J. Duffeho, autora mnoha prací o „portugalské Africe“. V marxistické literatuře se započalo s vědeckým zpracováním portugalského kolonialismu v Africe poměrně nedávno. Byla to dosud záležitost převážně sovětských vědců; k nim se svou fundamentální monografií *Portugalské kolonie v Africe* přidružil portugalský marxistický autor J. de Silva. Je třeba se rovněž zmínit o vědecko-populárních knihách o portugalském kolonialismu, jež v roce 1964 vyšly v Polsku, Rumunsku a NDR a v roce 1967 v Bulharsku a Československu (Votruba *Angola* v edici „Zeměmi světa“).

Šejnisova monografie je rozdělena do pěti kapitol, z nichž závěrečné kapitoly (IV a V) se zabývají rozbořem mechanismu imperialistického vykořisťování portugalských kolonií, analýzou ekonomické a politické úlohy koloniálního státu, jakož i rolí koloniálního kapitálu. Předcházející tři kapitoly knihy pak věnují pozornost postavení Portugalska a portugalských kolonií ve světové soustavě kapitalismu. Jestliže pro vztahy koloniálních metropolí (například Francie a Velké Británie) a jejich koloniálních území byl charakteristický bilaterální vztah nadřazenosti a podřizenosti, který bylo možno geometricky znázornit přímou úsečkou, na jejímž jednom konci byla metropole a na druhém konci kolonie, tu v případě Portugalska a jeho kolonií jsme svědky jiného jevu. Portugalsko nemohlo v důsledku své ekonomické slabosti postupovat obdobným způsobem jako Francie nebo Velká Británie. A tak vztahy Portugalska a portugalských kolonií nelze znázornit úsečkou, ale rovnoramenným trojúhelníkem, jehož jednotlivými vrcholy jsou: metropole — kolonie — zahraniční imperialismus. Avšak vzhledem k nejednotnosti a protikladnosti imperialismu bude přesnější hovořit spíše o mnohoúhelníku protnaném diagonálami vzájemných vztahů.

Tyto generalizující závěry jsou pak v recenzované práci na mnoha místech pečlivě a skutečně mistrně konkretizovány. V. L. Šejnis shrnul, rozřídil a zevšeobecnil řadu faktů, charakterizujících ekonomickou a politickou situaci jednotlivých portugalských kolonií v Africe, s obzvláštním zaměřením na Angolu a Mozambik. Šejnis dochází k závěrům přesvědčivě vysvětlujícím existenci anachronického portugalského kolonialismu v Africe. Tento charakteristický rys současné kontinentální situace Černé Afriky má své *vnitřní i vnější* příčiny.

Vnitřní příčiny existence portugalského kolonialismu v Africe záleží jednak v ekonomické slabosti Portugalska, dále ve vzájemné podmíněnosti lokálních malých imperialismů v jižní části černého kontinentu (Jihoafrická republika, Rhodesie a Portugalsko se svými koloniemi) a konečně ve výhodnosti existence portugalského kolonialismu pro neokolonialisty.

Za prvé. Portugalsko jako ekonomicky i sociálně zaostalá země s fašistickým režimem si nemůže dovolit dekolonizaci, jako tomu bylo v případech anglických, francouzských a dokonce i belgických kolonií. Jestliže Velká Británie, Francie a Belgie dokáží obhájit ve svých bývalých afrických koloniích své ekonomické zájmy

metodami neokolonialismu, tj. formami ekonomického nátlaku na africké země formálně politicky nezávislé, pak tomu tak jest jednak v důsledku mohutných hospodářských pozic bývalých metropolí v příslušných afrických zemích, jednak v důsledku existence africké vládnoucí „elity“, vychované a setrvávající v přátelském duchu vůči bývalým metropolím. Portugalsko si při své ekonomické slabosti nevybudovalo dostatečně silné pozice portugalského kapitálu v „portugalské“ Africe a na rozdíl od jiných koloniálních metropolí (především Francie a Velké Británie) si nevytvorilo silnou a oddanou vrstvu africké „elity“, již by předalo do rukou vládu v procesu dekolonizace při vyhlášení nezávislé Angoly, Mozambiku a Guineje. Portugalsko si tedy musí držet hospodářské pozice, umožňující mu koloniální vykořisťování jeho afrických teritorií, silou bezprostřední portugalské politické a vojenské moci ve svých koloniích. Jinými slovy, Portugalsko není schopno zajistit si zisky, plynoucí z exploatace nynějších portugalských kolonií, bez mimoekonomického nátlaku kolonialistického administrativně vojenského aparátu v Africe.

Za druhé. Lokální imperialismy v jižní Africe (Jihoafrická republika, Rhodesie a Portugalsko) jsou vzájemně tak úzce podmíněny, že odstranění jednoho z těchto tří vrcholů trojúhelníku jihoafrických rasisticko-fašistických režimů by vedlo nejen k oslabení, ale dříve nebo později i ke zhroutilí zbyvajících dvou součástí jihoafrického trojúhelníku. Vzájemná podmíněnost JAR, Portugalska a Rhodesie v Africe však nespočívá pouze v jejich politické a vojenské spolupráci při potlačování národně osvobozenického hnutí v JAR, Rhodesii a portugalských koloniích a při agresivních akcích (například vůči Zambii), které mají udánlivě preventivní charakter, ale směřují k zastrášení mladých afrických států před poskytnutím podpory národně osvobozenickému hnutí na jihu Afriky. Nelze zapomenout na to, že portugalské kolonie slouží jako tranzitní území ekonomiky Rhodesie a JAR a naopak území těchto dvou zemí slouží jako vojensko-politická opora portugalskému kolonialismu v jeho boji proti národně osvobozenickému hnutí Angoly a Mozambiku.

A za třetí. Při veškeré dialektické rozporuplnosti spojenectví neokolonialistických západních mocností s kolonialistickým Portugalskem je třeba vidět, že pro monopolistické kruhy západních zemí je existence portugalského kolonialismu v Africe výhodná, neboť vykořisťování v por-

tugalských koloniích provádějí pod rouškou portugalského kolonialismu, a ten se pak stává terčem ostré kritiky. Jestliže pro USA, Velkou Británii či Francii existuje při rozpadu koloniální soustavy imperialismu určité východisko v podobě neokolonialismu, pak toto řešení nepřipadá v úvahu v případě lokálních imperialismů v JAR a Rhodesii, jakož i portugalského imperialismu v Angole a Mozambiku. Šejnis o tom píše: „V politice všech imperialistických států v Africe jsou přítomny dvě tendence, vzájemně spojené, avšak rozdílné: nový a starý kolonialismus, „pružné rougování“ a „ultra“. Převládající tendenci v politice hlavních imperialistických zemí se stává neokolonialismus, jehož objektivním základem je hluboká ekonomická závislost zemí „třetího světa“ na vyvinutých kapitalistických státech. „Malé imperialismy“ se opírají převážně o mimoekonomické násilí.“ (Str. 187.)

Úporný odpor jihoafrické a rhodéské vlády proti požadavkům národně osvobozenického hnutí afrického obyvatelstva těchto zemí vyplývá z mohutné základny, kterou mají režimy v Pretorii a v Salisbury ve většině bílého obyvatelstva těchto zemí. „Nejdůležitější zvláštností lokálního imperialismu v JAR a Rhodesii je jeho specifická a dosti početná sociální základna. Do ní patří kapitalističtí farmáři (kteří se bojí agrární reformy), majitelé nevelkých průmyslových a obchodních podniků (poněvadž režim masové diskriminace upevňuje jejich ekonomické pozice), zaměstnanci a správní evropských podniků, státní a městští úředníci (které straší perspektiva afrikanizace aparátu) a dokonce určitá část dělníků (kterým „barevná barliera“ garantuje poměrně vysoký výdělek). Objektivním základem pro sjednocení těchto různorodých sociálních skupin, jejichž zájmy jsou v mnoha vztazích protichůdné, je relativně vysoká úroveň příjmu...“ (Str. 183.) O příčinách vedoucích k tvrdošíjnému setrvávání Portugalska na pozicích starého kolonialismu bylo hovořeno již výše.

Vnější příčiny existence portugalského kolonialismu záleží především v nejednotnosti politiky samostatných afrických států vůči Portugalsku. Tato africká nejednotnost ztěžuje a často úplně znemožňuje reálnou, účinnou pomoc osvobozené Africe té Africe, která se v kolonizátorské rezervaci jihoafrického rasisticko-fašistického trojúhelníku teprve snaží o své osvobození. Převážně formální charakter jednoty osvobozené Afriky se projevuje nejen v nedostatečné pomoci národně osvobozenickému hnutí Angoly, Mo-

zambiku, Rhodesie, JAR a Jihozápadní Afriky, ale i v podstatě bezmocném přihlížení Organizace africké jednoty k agresivním akcím jihoafrické „svaté aliance“ vůči jednotlivým mladým africkým státům.

Mezi vnější příčiny setrvávání portugalského koloniálního panství v Africe patří i nejednotnost v portugalském protifašistickém hnutí odporu, pokud jde o řešení portugalské koloniální otázky. Jestliže portugalská komunisté spojují vítězství demokracie v Portugalsku neoddělitelně s právem národů portugalských kolonií na sebeurčení až do odtržení, tu řada buržoazně demokratických představitelů portugalské opozice požaduje nejdříve svržení fašistické vlády v Lisabonu s tím, že teprve potom by byla řešena koloniální otázka Portugalska. Je pochopitelné, že takovéto plány nemohou dostatečně nadchnout představitele národně osvoboze-

neckého hnutí v portugalských koloniích. Výsledek pak škodí antifašistickému hnutí v metropoli i národně osvobozenckému hnutí v koloniích.

Šejnisova kniha je první sovětskou marxistickou monografickou prací o vývoji portugalského koloniálního imperialismu v Africe po druhé světové válce. Je doplněna důkladnou bibliografií (str. 356—370) a obsáhlou přílohou (str. 371—416) s přehlednými informacemi o nejdůležitějších kapitalistických podnicích v portugalských koloniích. Nechybí ani údaje o vzájemných vztazích portugalských peněžních jednotek s valutami některých kapitalistických zemí. Kniha, která je důstojnou reprezentací marxistické afrikanistiky, je vhodně doplněna portugalským a anglickým resumé.

JOSEF POLÁČEK